

Fra forsamling til spredning. Fra salgssteder til drømmesteder

Om identitet, forbrug, tid og rum set i et antropo-sociologisk perspektiv

Dominique Bouchet, professor,
Syddansk Universitet, Odense

“En by er sammensat af forskellige slags mennesker.
Mennesker, der er ens, kan ikke skabe en by.”

Aristoteles: *Statslæren*

1. Det fysiske og det symbolske

De mennesker, som har til opgave at sikre by- og livskvalitet i mellemstore danske kommuner, bør være bredt orienteret om de mangfoldige faktorer, som er på spil, når mennesker i dag oplever og videreudvikler bymiljøet. Mennesker har altid indgået i en relation med deres omgivelser. I den måde, hvorpå de blev påvirket af og har påvirket deres omgivelser, har forestillinger om relationen betydet meget. Derfor bør man ikke kun fokusere på de fysiske omgivelser, man skal også se på de symbolske omgivelser. Fysiske omgivelser bliver altid tolket. Der sker en tilegnelsesproces, og i den spiller det symbolske – forestillingerne – en stor rolle. Som planlægger kan man have de bedste tanker om at tilbyde de flotteste omgivelser, som – tænker man – vil sprede livsglæde og samhørighed. Imidlertid vil omgivelserne altid opleves forskelligt igennem personlige og historiske forestillinger.

Lad mig give et par konkrete eksempler på det, jeg her taler om. Jeg er selv opvokset i Paris og tilbragte mange af mine barndoms og ungdoms ferier sammen med min familie i de franske Alper. Da jeg kom til Danmark som 25-årig, undrede det mig, at mine svigerforældre havde en drøm om at have et hus ved vandet med udsigt over Storebælt. For mig var udsigten der trist og flad. Selv drømte jeg om kuperet terræn og langt klarere lys, og jeg ledte efter en gård med udsigt til moræner. Mine franske venner, der havde kendt mig som ivrig teater- og biografgænger, undrede sig over, at jeg nu boede så langt væk fra teatre og biografer, men den måde, skuespillerne i teatret brugte deres stemme og deres krop på, brød jeg mig ikke om, og den larm, som de spisende biografgængere lavede, irriterede mig så meget, at jeg hurtigt havde ændret mine prioriteter. Kvaliteten af cykelstier, biblioteker og skoler var nu langt vigtigere for mig, end da jeg boede i Paris, og med den opprioritering fulgte andre nye måder at forholde mig til såvel min bolig som mine indkøbs- og fritidsvaner m.m. på. Nogle år senere kom Storebæltsbroen og internettet.

Med denne lille historie ønsker jeg at illustrere, hvordan både personlig baggrund og samfundsudvikling spiller en rolle i den måde, hvorpå man forholder sig til de fysiske omgivelser. Nogle læsere vil påstå, at jeg var eller er en særlig type, men hver lille detalje i min korte beretning kan bruges til at generalisere betydningen af at være opmærksom på motivation, oplevelse, forankring, forandring, genforhandling og kædereaktioner. Man kan selvfølgelig ikke som byplanlægger interessere sig for hvert enkelt individs personlige baggrund og præferencer, men man kan orientere sig om nuværende lokale mangfoldighedssammensætninger, oplevelses- og motivationstyper, relevante forandringsprocesser samt om disse faktoreres indbyrdes relationer og deres konsekvenser for by- og livskvalitet i alle mellemstore danske kommuner og i en af dem specifikt.

Jeg kan selvfølgelig ikke her kortlægge alle typer af relationer af betydning for en tidssvarende byplanlægning, men jeg kan pege på tre for mig at se afgørende perspektiver, som kan føre til en bedre forståelse af de sammenhænge, som bør tages i betragtning: Lad os først se på, hvordan forholdet mellem byen og byboerne har ændret sig de sidste 60 år, lad os dernæst se på de betydelige forandringer i måden at være forbruger og borger på, og lad os for det tredje se på, hvordan generationerne i dag lever i forskellige referencerammer – alt sammen noget, der indvirker på bykvaliteten i mellemstore danske kommuner. Der er som sagt tale om forskellige perspektiver. Som altid når det gælder samfundet og komplekse systemer, er det, som omtales i et perspektiv, forbundet med alt andet, men ved at vælge flere indfaldsvinkler til et givet emne sikrer man sig et bedre overblik.

2. By, tid og rum: Fra forankring til mobilitet

At sætte en stopper for det lokale og sætte i bevægelse synes at være den moderne bys fremherskende logik. Borte er den tid, hvor boliger, arbejdspladser, fabrikker, markedspladser og offentlige områder stadig var placeret mellem hinanden. Denne blanding ændrede sig med bilens udbredelse og fremkomsten af massekommunikation. Byer blev til et specialiseret kludetæppe af menneskemasser og varehuse. De oprindelige torve og markedspladser er ikke længere samlingspunkter, hvor folk mødes. De er blevet erstattet af gågader og indkøbscentre, som folk strømmer igennem.

Tidligere var det byens centrum, der trak. Nu strømmer mængden igennem indkøbscentrene. Bevægelsernes konvergens er nu vendt og omdannet til en konstant udvidelse, som resulterer i en ændring i de sociale relationers form. Samværsformer skabes mindre og mindre gennem nærhed og mere og mere gennem bevægelse. De går i luften – i det seneste tv-show – eller på internettet. De surfer på luftbølgerne. Sammenblandingen af grupper er blevet erstattet af indpakningen af individer.

Det voksende antal biler og den stigende transporthastighed betyder dog ikke nødvendigvis afskaffelse af nærhed, men en radikal ændring af det, vi opfatter ved den. Nærhed er i dag snarere et spørgsmål om tid end om rum. Fjerne beliggenheder, som

ikke længere er uden for rækkevidde, opfattes nu som nære beliggenheder. Mobiliteten er blevet grundlæggende for tilhørsforholdene og for den måde, hvorpå rum tilegnes og fremstilles.

I en sådan by er vi nået til at tildele forankringen i kvarteret og kvarterets forhold til bymidten en underordnet betydning. Det er ikke længere forankringen, men mobiliteten, der i vore dage forbinder mennesker indbyrdes og danner grundlag for den sociale og rumlige forbindelse. I dag er det bevægeligheden, der forbinder mennesker til hinanden og til stederne; og det er bevægelsen fra sted til sted, som danner grundlag for de nye typer relationer mennesker imellem og mellem mennesker og rummet. Således gør den fast forankrede by plads til den bevægelige. Tilhørsforholdene løsnes for at blive mindre afhængige af sted og rum, de bliver bevægelige, hvor de før var ubevægelige. Byboeren er blevet det mobile menneske. Mennesker bosætter sig ikke længere for at blive integreret. Mennesker integreres nu gennem strømme. At slå sig ned er at sætte stikket i. Afstanden står ikke mere i modsætning til nærheden. Borgeren i en sådan by orienterer sig ved hjælp af et 'kronokort'.

Vi var vant til, at ikke to byer var ens. En by blev skabt ved hjælp af geografi og historie, af bygningsmaterialer, traditioner, farver og lyde, af arbejde, festligheder og politik, af en mangfoldighed af lokale tegn, som dannede mange og forskellige konnotationer og identiteter for forskellige mennesker. I dag er byerne mere ens med de samme forstæder og de samme kommunikationsnetværk. En vigtig faktor i den urbane forandring er masseforbruget, der skaber og transformerer steder. Folk bruger meget af deres tid i forbrugsskabte steder som indkøbscentre, gågader, turiststeder og temaparker samt på vej til og fra disse forbrugslandskaber. Dertil kommer, at de fleste nye bygninger og anlæg kunne være opført hvor som helst. Og denne banalitet og udskiftelighed påvirker selv de gamle centre, som nu også synes at blive ens, eftersom de mere særprægede, gamle bygninger bliver omdannet til turistattraktioner og reklamesøjler. Den nemmeste betydningsstruktur er turistens og forbrugerens. Den nye indlejring af roller, tegn og adfærd skiller sig tydeligt fra de tidligere lag. Det er, som om den flyver oven på og er løsrevet fra det lokale og fortiden.

Kort sagt, hvor byerne før var centripetale, er de nu centrifugale, og det offentlige rum er blevet til et marketingrum. Hvor de før var historiske, er de nu amnesiske.

Det, vi oplever i byens forandrede rolle og i de nye former for kommunikation via informationsteknologien, er mere end et resultat af markedsmekanismer. Individualismens projekt spillede også en rolle, et projekt, som begyndte i en tid, hvor materiel nød og sociale konventioner var overvældende. En del af dette projekt bestod i at blive fri for nøden og konventionerne, så man kunne udtrykke sig selv. Som fremhævet i distinktionen mellem "frihed fra" og "frihed til" stammer dette fra en misforståelse af, hvad frihed handler om. De dynamikker, som befriede individer fra deres traditionelle bindinger, resulterede i en "devaluering" eller værdiforringelse af de symbolske omgivelser. Projektet om det "individualiserede selv" havde en pris.

De seneste årtiers samfundsskabte miljø synes mere at være skabt til at udtrykke en fjendtlighed "mod hinanden" end til at kommunikere "med hinanden". Næsten

ethvert stræde, supermarked, sportscenter, enhver indkøbsgade og vej omplaceres og ombygges til strømme. Gaden, cafeen, indkøbscentret, jernbanen, bussen er i højere grad blevet til steder for et blik end steder for samtale. Gemt i biler, eller 'bag' hovedtelefoner i busser og foran computerskærme i tog tager folk på arbejde, køber ind og dyrker deres fritidsaktiviteter og de relationer, de har i forvejen.

Når vore forældre handlede ind, kunne deres slagter, fiskehandler, købmand, skrædder, skomager og boghandler genkende dem, og de kendte deres vaner og smag. I dag er næsten alt, hvad vi gør, anonymt. Det er tydeligt, at den moderne forbruger ikke behøver at møde andre: Fra sit hjem og uden nogen nødvendig fysisk social kontakt – takket være tv-shops og hjemme-indkøbsnetværk – kan det senmoderne individ få næsten alt, hvad det ønsker. Som kunde er han eller hun kendt, og endda særdeles godt. Hver gang, han køber, registreres det, og hans vaner forsøges kortlagt. Men det er som et anonymt individ, han nu optræder i et elektronisk register, som tilbyder ham automatiserede upersonlige relationer.

Tabel 1. Sammenligningstabel vedr. byudviklingen.

Tidligere	Nu
Metropolis	Cybercity
Jernbane	Internet
Bygninger	Netværker
Tiltrækning & Forankring	Strøm
Forening	Forbindelse
Udskillelse	Udtræden (Løsrivelse)
Udbredelse	Mutationer
Fysiske rum	Cyberspace
Produktion	Information
Fag	Evne
Styrke	Sprog
Energi	Kundskab
Oplæring	Zapping
Produktion og udveksling af varer	Kundskabskredsløb
Transportnetværker	Kundskabsnetværker
Lønarbejde	Initiativarbejde
Opland	Global forbindelse
Indbygger	Pendler
Nybygger	Nomader
Forstad	Huller
Forsamling (Konvergens)	Spredning (Divergens)
Fællesskab	Subjektivitet

Entydige spejle	Fjerne sidespejle
At omfatte	At passere gennem en sigte
Ekspllosion	Implosion
Magnet	Bølger (Luft)
Grund	Humus (Adskillelse)
Tragt	Si
Myrer	Edderkopper

Revideret version af tabellen s. 63 i Dominique Bouchet: Simmel og den sprængte by, København 2005.

3. Identitet og forbrug: fra positionerings- til oplevelsesforbrug

I disse år er man gået over til at brande byer. Det er tegn på, at byerne ikke længere har en identitet i sig selv, eller rettere: at borgerne ikke længere henter megen identitet i deres byer. Identitet og kultur var tidligere knyttet til steder, nu knyttes de aktivt til forbruget. Vareforbruget har fået en central plads i kernen af samfundet. Det er varerne, man i dag er henvist til for at definere og opbygge sig selv. Borgerne får tilbudt varer som betydningsfulde byggeklodser for opbygningen af deres identitet og deres verden. Forbruget er nu den væsentligste bærer af identitetsfordringer.

Processen har været i gang i over hundrede år, men det er først i firserne, at inspirationen til forbruget klart blev løsrevet fra de traditionelle konventioner, og at det blev helt legalt for enhver at dyrke nydelsen som ideal. Fra det tidspunkt kom kravet om at vælge sin egen stil såvel oppefra som nedefra. Samfundet skubbede, og individet trak. Forbruget inspireredes stadig af den andens adfærd, men underkastedes i mindre grad den andens bedømmelse. Nu skulle man være sin egen dommer, selv om kriterierne blev markedsført af reklamerne med størst effektivitet.

I forbrugsspiralen var der nu skabt en gunstig grobund for individualismens videre udvikling og for hedonismens udbredelse i værdigrundlaget. Flere af individualismens dæmninger blev nemlig nedbrudt. En af de vigtigste faktorer, som virkede hæmmende på individualismen og for nydelsesidealets fremmarch, var nødvendigheden af at dele de fleste ting, man er omgivet af, med dem, man lever sammen med. Nu fik man tilbudt produkter og serviceydelser mere direkte og individuelt, og de, man skulle sammenligne sig med, var i langt højere grad anonyme og adskilt fra én selv.

Det er selve samfundets selvforståelse, som skifter, når hedonismen bliver til hensigtserklæring for masserne. Samtidig åbnes der for yderligere forandringer i relationen mellem udbud og efterspørgsel.

Enhver bliver formanet om at være sig selv og forkæle sig selv. Inspirationskilderne og forbrugsmulighederne mangedobles, hvorved kombinationsmulighederne bliver meget større. De bliver også langt mere uforudsigelige fra det øjeblik, mennesker bliver mere optaget af at overgå sig selv end af at adskille sig fra andre. Ikke blot individualiseres

bedømmelses- og kvalitetskriterierne, men de kan nu også ændres efter forgodtbefindende. Sociale væremåder sammenblandes. Klassevaner ophører. Statussymbolerne relativiseres. Målgrupper splintres. Loyalitet erstattes af zapping.

Selv om den enkelte forbruger til enhver tid indskrives sig i grupperelationer, kan intensiteten og retningen i relationerne ændres. I de senere år har man kunne konstatere, at det enkelte individ bruger gruppen anderledes. Det er, som om individet ønsker mere kontrol over relationen. Individet er mere selvcentreret. Hvor meget af forbruget tidligere handlede om at opnå anerkendelse fra nogen eller adskille sig fra andre, handler det i dag i stigende grad om at føle selvtilfredsstillelse og flytte sine grænser. Med andre ord: Selv om forbruget altid vil have med sontring og nydelse at gøre, har nydelsen taget overhånd. Man henter stadig inspiration udefra, men man er mindre villig til at spille efter gruppens regler og er således sin egen dommer. Der er sket et skift fra positioneringsforbrug til oplevelsesforbrug. Når man køber et produkt, er det ikke for at skilte med det, men mere for sin egen fornøjelses skyld, og de sammenhænge, produktet indgår i, bestemmer man selv. Man henter mere af nydelsen fra sit ego og mindre fra sit forhold til gruppen. De andres normer bliver tillagt mindre betydning end ens egne, som dog heller ikke bliver taget særlig alvorligt. Man har en livsstil, indtil man tager en ny. Her sker der igen en omprioritering i relationen. Normerne underlægges nydelsesidealet, og hvis normerne står i vejen for dette ideal, skal de blot ændres.

Således finder der en tilbagetrækning sted fra det sociale til det individuelle. Denne fordybelse i sig selv kommer til udtryk i øget interesse for det emotionelle, det sanselige, det æstetiske og det kropslige. Ens egen krop kommer i fokus. Relationen medfører ikke så megen bekræftelse som tidligere, nu er det oplevelsen, det gælder.

Det betyder ikke, at individerne ikke længere henter deres identitet i relationerne til andre mennesker, men at den måde, de henter identitet i relationerne på, er anderledes. Informationsstrømmen starter nu hos individet, hvor den tidligere endte hos individet. Den enkelte er mindre lydør over for gruppen og lytter mere til sig selv. Men dette selv bliver selvfølgelig informeret af fællesskabet. Det betyder således ikke, at borgerne ikke længere indskrives sig i et offentligt rum, men at de forholder sig mere individuelt til det: Byen er i dag meget mere et individuelt forbrugsrum end et offentligt politisk rum.

Det handler ikke så meget om sammenhold. Det er sig selv, man nu skal hænge sammen med. Når man bosætter sig, er det ikke så meget for at hænge sammen med et sted eller med andre, som tilfældigvis bor i nærheden. Det er for at finde sig selv. Man behøver hverken at slå rod eller finde sine rødder, man skal jo skabe sin egen mytologi, blive sin egen helt.

De gamle islandske sagaer nævner aldrig navnet på en helt uden også at nævne det sted, helten kommer fra. I forbindelse med identifikationen af selvet har man hidtil været vant til, at det blev relateret til et fysisk rum. Imidlertid sker personens tilpasning til de nærmeste omgivelser i dag på en radikalt anderledes måde, bogstaveligt talt endda. Rummet, stedet, rødderne har mistet noget af deres betydning. Hvorvidt rødderne eventuelt skal indgå i ens personlige mytologi, skal individet selv afgøre.

4. Supermarkedsgenerationens indtræden

Selvfølgelig er der forskel på, hvordan forskellige typer mennesker vedligeholder eller forsømmer deres forhold til det lokale og det sociale. Og her er det værd at hæfte sig ved de forskelle, der findes mellem de generationer, som lever side om side. Op til fem generationer lever nu side om side. Hver generation bærer på sin egen ballast. Hvad en hel generation har oplevet, har stor betydning for, hvordan den forholder sig til sin nutid og fremtid og til sine omgivelser, herunder de rumlige. Det er ikke de fysiske omgivelser, der definerer hver generation. De fysiske omgivelser opleves, tolkes og omformes løbende af de mennesker, som lever i dem. Hvad man kan tillade sig at gøre og forvente, varierer meget. Og en generations måde at omforme på behøver ikke at behage en anden. Et eksempel på det er udbredelsen af graffiti. Hver generation har sine egne forestillinger og forventninger i forhold til de fysiske omgivelser.

At være ung eller gammel opleves i dag ikke længere på samme måde som i de forrige generationer. Eksempelvis har de nyeste generationer, som nu skal forholde sig til lokale samfund eller til mellemstore danske byer, kendt andre vilkår og drømt andre drømme end de forrige. De har været vidne til en forrygende teknologisk udvikling og har væltet sig i et væld af varer og serviceydelser. De har fået skænket rejser til det fjerne og børnehaver i det nære, vænnet sig til biler og kommunale ydelser, feriepenge og fritidsbeskæftigelser, fjernbetjening og zapping.

Et andet eksempel på noget, som er af betydning for vores emne, er, hvad der adskiller nutidens alderdom fra tidligere tiders alderdom. I det senindustrielle samfund var alderdomstid sammenfaldende med pensionstid. Gennemsnitslevealderen var kortere, og man var som regel mere fysisk svækket, end man er i dag i samme alder. Familien, hobbyen, huset og haven ansås for det, man skulle beskæftige sig med i sin alderdom. Skulle man modtage hjælp fra det offentlige, var man som regel optaget af at vise taknemlighed over for personalet samt at begrænse sine fordringer. Nu starter alderdommen tidligere og slutter senere. Den bliver mere individualiseret i længde og indhold. De familie- og følelsesmæssige relationer varierer eksempelvis meget. Udfoldelseskravene er steget. Ældregruppen er endnu mindre homogen end tidligere.

Samtidig sker der en drastisk ændring af forholdet mellem antallet af dem, som er på pension, og dem, som er i arbejde. Færre og færre skal producere for og servicere flere og flere ud over sig selv. Dette kan fremkalde en politisk spændt situation mellem de to befolkningsgrupper. Det demokratiske flertal er ikke længere hos dem, som er i arbejde. De pensionister, som har ophobet en del materiel og finansiell rigdom, kan blive presset af den næste generation, som føler sig økonomisk trængt.

Andre modsætningsforhold kommer klart til udtryk i de mellemstore danske kommuner, hvor planlæggerne gør, hvad de kan for at tiltrække gode skatteydere. Og gode skatteydere er som regel de, som værdsætter, at der findes en hurtig forbindelse ud af kommunen, så de kan finde de bedste arbejdspladser og de bedste fritidstilbud i miles omkreds. Den slags borgere er ikke så meget forankret i et lokalområde længere, de er tilknyttet et netværk af muligheder og bevæger sig langt omkring. Imidlertid er det ikke alle, som kan leve op til nutidens forbrugs- og mobilitetsideal. Mens nogle borgere

ville kunne benytte sig af motorvejen og lufthavnen uden at føle sig begrænset, vil andre føle sig klemte i deres nære omgivelser. Således inkarnerer kvarterer med socialt boligbyggeri mere end nogensinde den totalt påtvungne relation til et område, man helst ikke vil bo i. Folk dér er tvunget til deres boligvalg og næsten fanget, hvorimod de velhavende grupper frit kan vælge at blive isoleret – ja befriet – for de dele af byen, som de ikke vil forbindes med. Selv trafikstrømmen vil kunne gå uden om dem. De vil kun forbinde sig til trafikstrømmen, når det passer dem. De vil lade sig omringe af den.

5. Byplanlægning: fra service til katalyse

Det bør være klart nu, at der er mere på dagsordenen end blot at tilbyde gode boliger i nærheden af naturskønne områder, gode restauranter og motorvejsindkørsler. Selvfølgelig kunne jeg have understreget rigtigheden i at koble sig til de positive tendenser mod bedre økologisk balance, folkesundhed og madkvalitet. Imidlertid har jeg valgt at gøre opmærksom på, at selv når man kobler sig til positive tendenser, skal man fastholde orienteringen om yderligere faktorer, der, hvis de ikke medtænkes, kan ende med at ødelægge hele projektet med de gode intentioner.

Det er ikke nok at tiltrække ressourcerige mennesker til byen. Det er ikke nok at sikre kvaliteten af boliger, madvarer og trafiknetværk. Der skal også arbejdes med sikringen og videreudviklingen af det politiske og sociale engagement. Ellers vil mange af tiltagene for at tiltrække gode skatteydere ikke i tilstrækkelig grad modarbejde de negative tendenser, som forbrugsspiralen og individualismens videre udvikling medfører for sammenholdet og kreativiteten. Det er ikke kun kvaliteten af bolig og mad, man skal fokusere på, men kvaliteten af de menneskelige relationer og sikringen af de demokratiske værdier. En by uden en politik, som modvirker adskillelse, udnytter mangfoldigheden og styrker det demokratiske engagement, er ikke en demokratisk by.

Litteratur

Jeg tillader mig at henvise til fire af mine tidligere tekster, som tilsammen udgør en mere detaljeret fremstilling af den argumentation, jeg her har fremført. Man vil også kunne finde litteraturhenvisninger over udvalgte emner. Således indeholder *Simmel og den sprængte by* en meget detaljeret bibliografi over bysociologi og "Moralen i varen" en bibliografi over forbrugssociologi.

Bouchet, Dominique (2005): *Simmel og den sprængte by. Om de indbyrdes relationer mellem sociale forandringer, informationsteknologi og by-udvikling*. København: Det Kongelige Danske Kunstakademi.

- Bouchet, Dominique (2004): "Det tabte bånd og det gode liv. Identitet, familie og parforhold i socialfilosofisk perspektiv", i Niels Jakob Harbo m.fl. (red.): *Det gode liv, mere end dig selv*. Aarhus Universitet: Forlaget Philosophia, s. 149-168.
- Bouchet, Dominique (2003): "Alderdommen i socialpsykologisk perspektiv. Eller hvorfor og hvordan alderdommen vil forandres", i Tove Svejgaard (red.): *Ældrepsykologi*. København: Frydenlund, s. 25-42.
- Bouchet, Dominique (2004): "Moralen i varen. Om relationen mellem forbruger-samfundet og individualismen", i Anker Brink Lund & Anders Klostergaard Petersen (red.): *Kære samfund – en debatbog*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, s. 228-239.